

عنوان :

نقش مادر بزرگ و پدر بزرگ در تربیت دینی خانواده با توجه به آیات و روایات

نویسنده :

کوثر شکیب انصاری

حوزه علمیه فاطمیه

شهرستان دهلران

چکیده

در ساختار خانواده‌های ایرانی بزرگ‌ترها جایگاهی ویژه ای دارند. آنها با توجه به تجربیات زیادی که دارند و اینکه حافظ سنت‌های دینی، و واسطه انتقال ارزش‌های اخلاقی و ایمانی به نسل‌های بعدی هستند. با وجود تغییرات اجتماعی و کاهش نقش بزرگ‌ترها، آموزه‌های قرآن و روایات بر اهمیت حضور سالمندان و نقش تربیتی آنان تأکید فراوان دارد به طور مثال در سوره تحریم، آیه ۶ می‌فرماید: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ) این آیه در واقع به تمام افرادی که ایمان آوردند، توصیه می‌کند که مسئولیت هدایت و حفظ خانواده خودشان را جدی بگیرند و از جنبه‌های دینی و اخلاقی مراقبشان باشند. هرچند به صورت مستقیم اشاره‌ای به پدربزرگ یا مادربزرگ نشده، اما مفهوم آن اینه که بزرگ‌ترها (از جمله پدربزرگ و مادربزرگ) هم مثل والدین نقش مهمی در انتقال ارزش‌ها، باورها و تربیت نسل بعد دارند. و این آیه نشان می‌دهد که هر عضو بزرگ‌تر خانواده در تربیت و حفاظت از مسیر درست برای فرزندان و نوه‌ها سهمی داد.

این مقاله به روش توصیفی کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده و با استناد به آیات قرآن، روایات معتبر و منابع علمی، نقش مادربزرگ‌ها و پدربزرگ‌ها را در تربیت دینی خانواده بررسی می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه حضور آنان می‌تواند در شکل‌گیری ایمان، اخلاق، هویت دینی و آرامش روانی کودکان مؤثر باشد نشان می‌دهد که حضورشان می‌تواند در شکل‌گیری هویت دینی نوه‌ها و همچنین ایجاد آرامش و انسجام خانواده بسیار مؤثر باشند.

کلمات کلیدی: مادربزرگ، پدر بزرگ، تربیت دینی، آیات قرآن، روایات، خانواده

مقدمه

خانواده در نگاه اسلام، نخستین و مهم‌ترین نهاد تربیتی است. در این میان، بزرگ‌ترها به‌ویژه مادر بزرگ‌ها و پدر بزرگ‌ها نقشی متفاوتی در انتقال ایمان، اخلاق و سنت‌های دینی دارند. قرآن کریم بارها بر احترام، تکریم و بهره‌گیری از تجربه سالمندان تأکید کرده است. همچنین روایات اهل بیت (ع) نشان می‌دهد که سالمندان، ستون‌های حکمت و چراغ‌های هدایت در خانواده هستند اما در جامعه امروز که خانواده‌ها کوچک‌تر شده و ارتباط نسل‌ها کاهش پیدا کرده، بررسی نقش بزرگ‌تها اعم از پدر بزرگ یا مادر بزرگ در تربیت دینی اهمیت بیشتری پیدا می‌کند.

در این پژوهش، مسئله مورد بررسی جایگاه و نقش پدر بزرگ‌ها و مادر بزرگ‌ها در تربیت دینی نسل‌های جوان است. اهمیت این موضوع از آنجاست که در فرهنگ‌های مختلف، بزرگان خانواده نقشی مؤثر در انتقال ارزش‌های دینی و اخلاقی دارند.

و این پژوهش شامل شناسایی نقش این افراد در خانواده، بررسی تأثیر آن‌ها بر تربیت دینی فرزندان، و یافتن روش‌های موفق در استفاده از تجربیات نسل‌های قبلی است. همچنین سؤالاتی مانند اینکه چگونه می‌توان از این ظرفیت ارزشمند بهره برد و چه چالش‌هایی در این مسیر وجود دارد، مطرح می‌شود.

پیشینه پژوهش نیز نشان می‌دهد که در متون دینی و فرهنگی از گذشته تا کنون، احترام و نقش هدایتی بزرگان خانواده مورد تأکید بوده است. این پژوهش اهدافی از جمله این که چگونه می‌توان با استفاده از تجربیات و نقش هدایتگر نسل‌های پیشین، پایه‌های تربیت دینی را در نسل‌های جدید مستحکم کرد، به دنبال پاسخ به سؤالاتی از جمله این است که چه عواملی باعث موفقیت نقش پدر بزرگ‌ها و مادر بزرگ‌ها در این مسیر می‌شود و چه موانعی ممکن است بر سر راه باشد. با مرور پژوهش‌های مرتبط، می‌بینیم که در طول تاریخ، به نقش انتقال‌دهنده مفاهیم دینی توسط بزرگان خانواده توجه شده و این موضوع همچنان ارزش بررسی دارد.

نقش و جایگاه پدر بزرگ و مادر بزرگ در تربیت دینی نوه‌ها از منظر قرآن کریم

قرآن کریم به‌طور مستقیم از مادر بزرگ‌ها و یا پدر بزرگ‌ها نام نبرده، اما درباره سالمندان، صاحبان تجربه، والدین و نسل‌های پیشین سخنان فراوان دارد. جایگاه بزرگ‌ترهای خانواده در تربیت دینی و اخلاقی نسل‌های بعدی از طریق آیات مربوط به خانواده، والدین و انتقال ایمان روشن می‌شود. قرآن بر مسئولیت همه مؤمنان در هدایت خانواده و نسل‌ها تأکید دارد.

آیاتی چون «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (اسراء: ۲۳) به روشنی بر نیکی به والدین تأکید کرده‌اند. بسیاری از مفسران، این امر را به بزرگ‌ترهای خانواده نیز تعمیم داده‌اند. پدر بزرگ و مادر بزرگ به عنوان «والدین والدین»، در دایره احسان و تکریم شریک هستند (طباطبایی، المیزان، ج ۱۳، ص ۶۱) مفهوم «ذُو الْقُرْبَىٰ» و اولویت ارتباط با خویشاوندان قرآن در آیات متعددی مانند «وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ» (نساء: ۱)، صله رحم را مورد تأکید قرار داده است. مادر بزرگ و پدر بزرگ، نزدیک‌ترین رحم پس از والدین محسوب می‌شوند و ارتباط با آنان، زمینه انتقال مستقیم ارزش‌های دینی را فراهم می‌کند (طبرسی، مجمع‌البیان، ج ۳، ص ۴۲).

از جمله ویژگی‌های سالمندان در فرآیند تربیت صبر و حوصله بیشتر نسبت به والدین که ممکن است به دلیل مشغله‌های کاری تحت فشار باشند همچنین تجربه زیستی در انتقال حکمت‌های عملی ناشی از مواجهه با مشکلات مختلف زندگی و اتصال به گذشته و آشنایی با سنت‌های اصیل و انتقال سینه به سینه آن‌ها بعلاوه عاطفه بی‌قید و شرط بزرگ‌ترها نسبت به نوه‌ها که باعث ایجاد احساس امنیت و پذیرش در کودک می‌شود.

قرآن کریم خانواده را کانون آرامش و تربیت معرفی می‌کند و در ادامه می‌فرماید «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» (روم، ۲۱)

این آیه نشان می‌دهد که محبت و رحمت اساس خانواده است و بزرگ‌ترها، به‌ویژه پدر بزرگ و مادر بزرگ، نقش مهمی در انتقال این محبت و رحمت دارند.

در فرهنگ اسلامی، بزرگ‌ترها به‌عنوان مرجع تجربه و حکمت شناخته می‌شوند. احترام به والدین و بزرگ‌ترها در قرآن بارها تأکید شده است

قرآن مسئولیت هدایت خانواده را بر عهده همه مؤمنان می‌گذارد

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ» (تحریم، ۶)

این آیه نشان می‌دهد که وظیفه تربیت دینی تنها بر دوش والدین نیست، بلکه همه اعضای مؤمن خانواده، از جمله پدربزرگ و مادربزرگ، مسئول اند.

دعای مؤمنان برای نسل‌های آینده نیز در قرآن آمده است :

«رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا» (فرقان، ۷۴)

این دعا نشان‌دهنده نقش بزرگ‌ترها در آرزو و تلاش برای تربیت نسل‌های صالح است

دستور به تکریم سالمندان

«وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (سوره اسراء، آیه ۲۳)

بر احسان به والدین تأکید می‌کند. مفسران مانند طبری و علامه طباطبایی تصریح کرده‌اند که این حکم شامل پدر و مادر والدین نیز می‌شود، زیرا آنان نیز اصل انسان هستند. (تفسیر المیزان، ج ۱۳، ص ۸۹)

و در آیه دیگر می‌فرماید: «نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ» (بقره، ۱۳۳)

این آیه نشان می‌دهد که ایمان نسل‌ها به صورت خانوادگی منتقل می‌شود و نقش بزرگان در این انتقال بسیار مهم است. (تفسیر نمونه، ج ۱، ص ۴۹۰)

«وَمَنْ نُّعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ» (یس، ۶۸)

سالمندان خانواده با تسلط بیشتر بر این داستان‌ها و توانایی روایی بالاتر، می‌توانند این قصه‌ها را به شکلی جذاب برای نوه‌ها نقل کنند.

دل‌گرمی، قصه‌گویی و نوازش‌های بی‌منت آنان، فضایی امن برای القای غیرمستقیم مفاهیم دینی مانند محبت خداوند، قصص انبیاء و فضیلت‌های اخلاقی فراهم می‌کند (کریمی، ۱۳۹۸: ۹۵).

چالش‌های امروز

کوچک شدن خانواده‌ها و فاصله نسلی

در گذشته خانواده‌ها گسترده بودند و چند نسل در یک خانه یا در نزدیکی هم زندگی می‌کردند. این ساختار باعث ارتباط مستقیم و روزانه میان پدربزرگ‌ها، مادربزرگ‌ها و نوه‌ها می‌شد.

امروزه با تغییرات اجتماعی و اقتصادی، خانواده‌ها بیشتر به شکل هسته‌ای (پدر، مادر و فرزندان) درآمده‌اند. این تغییر موجب کاهش تماس روزانه میان نسل‌ها شده است.

در روایات اسلامی، بر اهمیت ارتباط نسل‌ها تأکید شده است. پیامبر اکرم (ص) فرمودند

«اَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ» (کافی، ج ۶، ص ۴۹) این حدیث نشان می‌دهد که تربیت و احترام به فرزندان وظیفه‌ای است که نیازمند حضور فعال نسل بزرگ‌تر است.

امام صادق (ع) در توصیه‌ای فرمودند: «بَادِرُوا أَوْلَادَكُمْ بِالْحَدِيثِ قَبْلَ أَنْ يَسْبِقَكُمْ إِلَيْهِ الْمَرْجَةُ» (کافی، ج ۶، ص ۴۷) یعنی باید نسل جوان را با گفت‌وگو و آموزش دینی همراه کرد تا فاصله فکری ایجاد نشود.

در روایات مربوط به صله رحم نیز آمده است که ارتباط با خود شاونندان عمر را طولانی و محبت را افزون می‌کند (نهج الفصاحه، ح ۲۳۴۲). این ارتباط شامل رابطه نوه‌ها با پدربزرگ و مادربزرگ نیز می‌شود.

کاهش ارتباط میان نسل‌ها باعث می‌شود انتقال تجربه‌های دینی و اخلاقی از سوی بزرگان خانواده به نوه‌ها کمتر شود. نوه‌ها بیشتر تحت تأثیر رسانه‌ها و محیط بیرون قرار می‌گیرند تا تجربه‌های خانوادگی در نتیجه، شکاف فرهنگی و دینی میان نسل‌ها افزایش می‌یابد.

غلبه رسانه‌ها بر تربیت

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا» (تحریم، ۶)

شکاف دانشی: ممکن است سالمندان با روش‌های نوین تربیتی آشنایی نداشته باشند.

تفاوت ارزشی: در برخی موارد، ارزش‌های نسل قدیم با واقعیت‌های زندگی مدرن در تضاد است.. مشکلات سلامتی: محدودیت‌های جسمی سالمندان ممکن است مشارکت فعال آنان را محدود کند.

عدم هماهنگی: عدم هماهنگی بین روش تربیتی والدین و پدربزرگ/مادربزرگ باعث سردرگمی کودک می‌شود. قائم مقامی، جهانگیر. (۱۳۸۹). نقش مادربزرگ و پدربزرگ در تربیت کودکان

راهکارهای تقویت نقش مادربزرگ‌ها و پدربزرگ‌ها

ایجاد فرصت‌های ارتباطی منظم، استفاده از تجربه دینی بزرگ‌ترها، مشارکت دادن بزرگ‌ترها در تربیت، تقویت احترام به بزرگ‌ترها از جمله راهکارهای کم کردن شکاف بین بزرگ‌ترها و نوه‌ها است که باعث پرنگتر شدن نقش آنان و استفاده از تجربیات فراوان می‌شود که تأثیر بسزایی در تربیت دینی فرزندان دارد. همچنین راهکار دیگر که در آیه: «وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذِّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ» (اسراء، ۲۴) .

آموزش دوطرفه: همزمان با بهره‌گیری از تجربیات سالمندان، آنان را با اصول روانشناسی تربیت کودک آشنا کنیم.

گفت‌وگوی بین نسلی: ایجاد فضای گفت‌وگوی صمیمانه برای یافتن نقاط مشترک و تفاهم تطبیق نقش‌ها: متناسب با توان جسمی و ذهنی سالمند، نقش‌های سبک‌تر اما مؤثر به آنان محول شود.

هماهنگی خانوادگی: جلسات خانوادگی ماهیانه برای هماهنگی در روش‌های تربیتی (مجله خانواده و پژوهش، شماره ۱۵).

و در پایان این که از منظر آیات و روایات، مادر بزرگ و پدر بزرگ به عنوان حلقه وصل نسل‌ها و حافظان میراث دینی، نقش مکمل و گاهی محوری در تربیت دینی فرزندان ایفا می‌کنند. بهره‌گیری از ظرفیت عاطفی، آموزشی و الگویی آنان، نه تنها موجب استحکام بنیان‌های اعتقادی نسل جدید می‌شود، بلکه صله رحم و تکریم بزرگان را نیز محقق می‌سازد (حر عاملی، و سائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۰۳). لذا لازم است خانواده‌ها و نهادهای فرهنگی، زمینه‌های حضور فعال و مؤثر این دو نسل گرانقدر را در فرآیند تربیت دینی فراهم آورند.

نتیجه گیری

مادربزرگ‌ها و پدربزرگ‌ها ستون‌های تربیت دینی در خانواده هستند. آیات فراوان و روایات اهل بیت سلام الله علیه نشان می‌دهد که آنان منبع حکمت و تجربه می‌باشند، حضور بزرگترها برکت خانه است و نقش مهمی در انتقال ایمان و اخلاق اسلامی دارند و تربیت دینی بدون آنان ناقص است. مادربزرگ و پدربزرگ در نظام تربیت دینی اسلام، نه تنها افراد مسن خانواده، بلکه گنجینه‌های زنده حکمت، ایمان و عاطفه هستند. آیات قرآن کریم با ارائه الگوهای زیادی همچون لقمان حکیم، و روایات معصومین با تأکید بر احترام و بهره‌گیری از آنان، نقش بی‌بدیلشان را در تربیت نسل جدید نشان می‌کنند. این نقش در عصر حاضر می‌تواند به صورت‌های خلاقانه‌ای مانند قصه‌گویی هدفمند، آموزش غیرمستقیم مناسک دینی، ایجاد پیوند عاطفی عمیق و انتقال سینه به سینه سنت‌های اصیل اسلامی تجلی یابد. موفقیت در البته این امر مستلزم هماهنگی بین نسل‌ها، انعطاف‌پذیری و برنامه‌ریزی آگاهانه است. خانواده‌های مسلمان می‌توانند با بهره‌گیری از این سرمایه معنوی، تربیت دینی را از سطح آموزش رسمی و گاه خشک، به عمق جان و دل کودکان برسانند و نسلی برآورند که هم قدردان گذشته است و هم توانمند برای مواجهه با آینده.

«الهم صل علی محمد و آل محمد و عجل فرجه»

فهرست منابع

۱. قرآن کریم
۲. حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل البيت.
۳. شریف رضی، سید. (بی تا). نهج البلاغه. قم: انتشارات اسلامی.
۴. صدوق، محمد بن علی. (۱۴۱۳ق). من لایحضره الفقیه. قم: جامعه مدرسین
۵. طباطبائی، سید محمدحسین. (۱۳۷۴). المیزان فی تفسیر القرآن. قم: جامعه مدرسین.
۶. طبری، محمد بن جریر. تاریخ الرسل و الملوك. ترجمه ابوعلی بلعمی. به کوشش محمد روشن. تهران: انتشارات البرز، ۱۳۷۳.
۷. قائم مقامی، جهانگیر. (۱۳۸۹). نقش مادر بزرگ و پدر بزرگ در تربیت کودکان. مجله خانواده و پژوهش، شماره ۱۵.
۸. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). الکافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه
۹. مجلسی، محمدباقر. (بی تا). بحار الانوار. تهران: دارالکتب الاسلامیه
۱۰. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران. (بی تا). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه
۱۱. مجموعه مقالات دانشگاهی. (بی تا). مطالعات روانشناسی و جامعه‌شناسی خانواده در ایران
۱۲. محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۸۶). میزان الحکمه. قم: دارالحديث
۱۳. مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). بحار الانوار. بیروت: دار إحياء التراث العربی
۱۴. مقاله پژوهشی. (بی تا). وظایف تربیتی والدین از دیدگاه قرآن و حدیث | بخش قرآن
۱۵. مقاله پژوهشی. (بی تا). وظایف تربیتی والدین از دیدگاه قرآن و حدیث | بخش عرفان
۱۶. مطهری، مرتضی. (۱۳۷۷). تعلیم و تربیت در اسلام. تهران: صدرا
۱۷. ویکی فقه. (بی تا). خانواده در قرآن.
۱۸. هندی، علاءالدین علی متقی. (بی تا). کنز العمال